

Türk Kültüründe 'Keşik' Kelimesi

Saadettin Gömeç

Keşik kelimesini çocuklu umdan beri duyar ve bizzat bu sosyal müessese içerisinde sıkça ya ardım. Ancak yıllar önce ke i i, büyüdü üm co rafyanın anlam kalıbı içerisinde dü ünebiliyordum. *Keşik*, Kızılırmak-Gökırmak hattı olarak tanınan ve Anadolu'daki Türk nüfusun en kesif bulunduğu yerlerden biri olan co rafî bölgede; köylülerin hayvanlarını gütmek için, kendi aralarında yaptıkları sıradır. Bununla beraber kelimenin Türkiye'nin çe itli yerlerindeki anlamlarına bakılacak olunursa:

Keşik "sıra, nöbet" (Balıkesir, Çanakkale, Tokat, Kastamonu, Boyabat (Sinop), Bolu, Amasya, Ordu, Erzincan, Malatya, Ankara, Mersin).

Keşek "imeceyle yapılan i " (zmir).

Keşikçi "bekçi, nöbetçi" (Boyabat, Ta köprü, Kars, A n).

Keşikleşmek "sıraya girmek, nöbetle mek" (Isparta, Konya, Adana).

Keşik tutmak "sıra beklemek" (Çar amba) (*Derleme Sözlüğü*, C. 8 2770-2771)

Türkiye'nin farklı bölgelerindeki kullanım anlamlarından ba ka, yine bu terimi eski metinlerde de görmemiz mümkündür. Geçmi te "nöbet, sıra" anlamlarında zikredilen *keşik* kelimesi için Yunus Emre'nin bir iirinde öyle deniyor:

Hiç bilmezem keşik kimin aramızda gezer ölüm.

Halkı bostan edinmiştir, dilediğin üzer ölüm.

Hacı Bekta ise bir eserinde; "sı ırların güdücüye vermi lerdı, heman ke ik ile güderlerdi" diyor. 16 yüzyıla ait bir ehnâme tercümesinde;

Keşiğe çıktı atlılar, yayalar

Ki düşmandan çeriye saklayalar

Saraya girdi bağladı eşiğin,

Niçe yüz kişi bekledi keşiğin" (Tarama Sözlüğü, C. 4 2456).

denmektedir. Bu cümlelerden *keşik* kelimesinin hem "sı ır gütmek için uygulanan sıra", hem de "askerî nöbet" ile alâkası ortaya çıkmaktadır.

Tarihî ve ça da bazı lügatlerde *keşik* kelimesinin mânâsı aynen yukarıdaki gibi, "sıra" ve "nöbet" anlamlarında geçmektedir. Meselâ, 16 yüzyıla ait "Lûgat-i Nîmetullah"ta "gece nöbet beklemek" olarak açıklanıyor (*Tarama Sözlüğü*, 4 2456). *Mukaddimetü'l-Edeb*'te *kesig* "vazife, ödev" (Yüce 1988 140), Uygur Türkçesinde *kezik* "sıra, silsile, tertip, düzen" (Cafero lu 1984 82) anlamına

gelirken; ça da Kazak Türkçesinde de *kezek* “sırayla nöbet”, (Kezek i) “nöbetçi, yapması gereken i i için sırası gelen” (*Kazak Türkçesi Sözlü ü* 1984: 125) anlamlarında kullanılmı tur.

Türkler, konar-göçer hayvanı yapılarını günümüze kadar devam ettiren bir toplum olmu lardır. Bu sadece Türkiye Türkleri için geçerli de ildir. Çin Seddi’nden Orta Avrupa’ya kadar uzanan co rafyada ya ayan bütün Türkler için bu söz konusudur. Ancak burada gözden uzak tutulmaması gereken bir husus daha vardır. Konar-göçerlik ile göçebeli i karı tırmamak lâzımdır. Göçebe dendi i zaman, genellikle herhangi bir yere ba lanmak gibi kaygısı olmayan, günü-birlik ya ayan, iktisadî yapı olarak yalnızca hayvan yeti tiricli i dü ünen halk grupları anla ılmaktadır. Hâlbuki Türklerin millî hayat tarzı olan konar-göçerlik, hayvancılık ile ziraatı da beraber dü ündüren bir durumdur. Tarihin en eski günlerinden beri hem hayvancılık yapan Türk milleti, hem de ziraat ile me gul olmu tur. Bu yüzden Türk toplumunda yaylak-kı lak (yazlık-kı lık) denilen bir iskân anlayı ı mevcuttur. Herkesin bildi i gibi yaylaklar, yazın hayvan sürülerinin beslenmesi için otu, suyu bol olan genellikle yüksek yerlerdir. Kı laklar ise, kı nın hem hayvanların so uktan korunması, hem de insanların hayvan ürünleri yanında topra ı i leyerek karınlarını doyurmaya çalı tıkları merkezlerdir ki, bunlar da umumiyetle yine su kenarlarındaki ovalık bölgelerdir. Bununla birlikte eski Türk boylarının sahip oldukları hayvanların sayıları da yerine göre binler, onbinleri bulmaktadır. Durum böyle olunca bir aile veya oymak için biryandan ziraat yapmak, bir yandan da hayvancılık zor olmaktadır. O zaman eski Türk toplumu buna bir çözüm bulmak için “ke ik” müessesesini olu turmu tur. Her ailenin kendi hayvanlarını gütmek için vakit ayırması, toprak i lerini engelledi inden, toplum kendi arasında bir kural yaratarak, her gün bir ailenin, oyma ın veya a iletin hayvanlarını olatması kararla tılmı ve böylece ba ka me guliyetlere vakit ayırma imkânı do mu tur.

Ama burada ikinci bir husus daha var. O da, *ke ik* kelimesinin hayvancılıkla ilgisinin yanı sıra, askerî düzenle de alâkalı oldu u görülmektedir. Ancak bu *ke ik* çok eskiden Türk ordu yapısı içerisinde kullanılıyor muydu kullanılmıyor muydu, yoksa sadece hayvancılı a ait bir terim miydi, kesin olarak bilemiyoruz. Bildi imiz bir ey var ise, *ke ik* 13 yüz yılda Mogol askerî düzeninde yer almı bir terimdir. Biz bunu Mo ollara ait en eski kaynak sayılan Gizli Tarih’ten ö renmekteyiz.

Mo dların Gizli Tarihi’nin Ahmet Temir tarafından yapılan tercümesinin 7. bölümü “Ong-Han ve Sengüm’ün Ölümü. Naymanların Sonu. Merkitlerin Yenilmesi” ni anlatmaktadır. 1203 senesinde Çingiz Kagan, Kerayitlerle¹ yaptı ı

¹ Kerayitler genellikle Türk kabul edilmektedirler; Grousset (1980: 188-189).

Türk Kültüründe 'Ke ik' Kelimesi

sava ı kazanmı tı. Bundan sonra Kerayit halkı Çingiz Han'a tabi olmu ve ona sadakatle hizmet etmi tir. Buna ra men Çingiz Kagan onları iyice eritebilmek için Kerayit unsurunu çe itli Mogol kabileleri arasında da ıtmı tı. Ong-Han'ın karde i Cagambu'nun kızlarından birisini kendisi, di erini de küçük o lu Tuluy'a almı tı. Çingiz daha sonra u emri verdi: "Ong-Han'ın altın çadırını, bütün içki ve sofratakimini, hizmetçileri de dâhil oldu u hâlde Baday ile Ki ilik'e veriyorum. Onghoçitlerle Kerayitler de onların *ke ikleri* (muhafızı) olsunlar" diyordu (Temir 1986 109, Grousset 1980 208).

Herhâlde 1206 kurultayı yapıldıktan sonra Çingiz Han'ın bir ordu te kilatlanması gerçekte tir. İni görüyoruz. Onun ordusu, her eyde oldu u gibi Türk askerî nizamına göre kurulmu olup, rütbeleri gösteren sözlerin yapıları da genellikle Türkçedeki gibidir.

Eserin 9 bölümü "Askerî ve darî lerin Düzenlenmesi. Muhafız Kıtalarının Geni letilmesi"ne ayrılmı tir. Burada Çingiz Kagan'ın, ulusu kendisiyle birlikte kurup, onunla beraber çalı p, didinenlerin hepsini binba ı yaptı ı söyleniyor. Belki de daha önce Mo ol ordusunda bin ki ilik birlik olmadı ndan binlikleri te kil edip, minghan-o noyanları (binba ılar), ca'un-o noyanları (yüzba ılar) ve harban-o noyanları (onba ılar) tayin etti. Kesinlikle Mo ol ordusunda tümen de olmadı ndan², Çingiz Kagan tümenleri te kil ederek, tümen komutanlarını belirledi. Tümen komutanlarından ve binba ılardan övgüye mazhar olanları taltif ederek, u emri yayınladı: "Eskiden benim yalnız seksen *kekte'ulsu* (gece bekçileri kıtası) ile yetmi ki ilik *turghak ke ikleri* (gündüz muhafız kıtası) vardı. İmdi artık Mengü Tanrı'nın verdi i güçle, yerin ve gö ün yardımıyla kuvvetlenerek bütün ulusu bir tek idare altında birle tirdikten sonra gündüz muhafız kıtası (turghak ke ikten) için her binlikten adam seçilerek, gönderilmesini emrediyorum. Gece muhafızlarının, horçinlerin (sava çılar) ve gündüz muhafızlarının seçilerek te kilinde una dikkat etmelidir ki, bunların miktarı bir tümen olacaktır" (Temir 1986 149).

"Gizli Tarih" in 10 bölümü yine "Nöbet ve Hizmet lerinin Düzenlenmesiyle, Karluk ve Uygurların Kendi sterkleriyle Tâbi Olmaları" bahsini ihtiva etmektedir. Burada Çingiz Kagan'ın bir vasiyeti vardır: "Bundan önce doksanbe binli in içerisinde seçilmek suretiyle bize gelerek iltihak edip, bir tümen te kil etmi olan *yençü ke ikleri* (emektar muhafızlarıma), bizden sonra nesilden nesile

² Çünkü Mo olcadaki tümen ve bin kelimeleri Türkçedir. Çingiz ça ına kadar hiçbir zaman onbin ki ilik ordu düzeyine eri ememi olan Mo ollarda, dolayısıyla bu sayılar yoktur. Günümüzde oldu u üzere tarihte de Mo olların sayısı hep az olmu tur. Mo olların kalabalıkla ması, ordularının sayısı onbinler, yüzbinler düzeyine çıkması bu toplulu un arasına Türklerin girmesinden sonradır. Bunun tabii bir neticesi olarak, zaman içerisinde hem kültürce yüksek olan, hem de sayıca fazla durumdaki Türkler arasında Mo ollar erimi lerdir.

Türk Kültüründe 'Ke ik' Kelimesi

K

Kutadgu Bilig ndeksi

Uygur Sözlü ü

An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish

Derleme Sözlü ü

Yeni Orkun

Bozkır mparatorlu u

Divanü Lûgat-it-Türk

Kazak Türkçesi Sözlü ü

Mo dların Gizli Tarihi

Türk Kültür Tarihine Giri

Tarama Sözlü ü

Mukaddimetü'l-Edeb